

IZGINJALOČI NAGROBNIK IN DRUGE ZGODBE IZ EMONE

MARJETA ŠAŠEL KOS

PLETOR LAEPIVS
VIVS·FECIT·SIBI·ET
MOIOTAE·VXOR
ΘΑ·L

IZGINJALOČI
NAGROBNIK IN DRUGE
ZGODBE IZ EMONE

MARJETA ŠAŠEL KOS

Ljubljana, 2015

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>
prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610503699>.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

904(497.4Ljubljana)"652"
930.85(497.4Ljubljana)"652"

ŠAŠEL Kos, Marjeta

Izgínjajoči nagrobnik in druge zgodbe iz Emone / Marjeta Šašel Kos. -
Ljubljana : Inštitut za arheologíjo ZRC SAZU : Založba ZRC, 2015

ISBN 978-961-254-763-9

277934336

KAZALO

NEKAJ ZANIMIVOSTI IZ ZGODOVINE EMONE	5
STOLETNIKI NA EMONSKEM PODEŽELJU	11
KARNA – ZAVETNICA RIMSKIH MALČKOV	17
NAGROBNIK, KI JE IZGINJAL	23
O LEVIH IN DELFINIH	27
KO UDARI STRELA	33
SKRIVNOSTNA BOGINJA	37
BOGOVI, PRAZNOVERJE IN MAGIJA	43
UMOR V OKOLICI EMONE IN DRUGI ZLOČINI	49
BOGATE EMONSKE DRUŽINE	55
SMRT V LJUBLJANICI	61
ARGONAVTI V EMONI	65
ZAHVALA	69
SEZNAM SLIK	70

NEKAJ ZANIMIVOSTI IZ ZGODOVINE EMONE

Zemljevid rimskega imperija

Ljubljana, prestolnica Slovenije, je že več kot 2000 let pomembno mesto na tem predalpskem prostoru, ki leži na izrazito prehodnem območju med Rožnikom in Grajskim hribom, ob plovni Ljubljanici (v antiki *Nauportus*) in pomembni trgovski poti. Tu je zrasla antična Emona, njena predhodnica, ki je bila od vladanja cesarja Avgusta (27 pr. Kr.-14 po Kr.) pa vse do propada

zahodne polovice imperija 476 po Kr. avtonomno mesto s statusom rimske kolonije, naselbine rimskih državljanov (*colonia Iulia Emona*).

Skozi Emono je potekala prastara jantarjeva cesta in pomembna rečna pot, ki je bila po Ljubljanci, Savi in Donavi povezana s Črnim morjem. Vse reke so bile svete in vodna božanstva so bila med najpomembnejšimi; ob nevarnih brzicah na Ljubljanci so častili Labura, ob Savi Savusa, zaščitnik tistih, ki so pluli po Donavi, je bil Danuvij. Navport (Vrhnika) in Emona sta bili pomembni naselbini ob teh dveh poteh, na samem robu italskega sveta, ki je vsaj od Cezarja (ok. srede 1. stol. pr. Kr.) sodil v vplivno območje Akvileje, najpomembnejšega rimskega mesta v severni Italiji. Obe naselbini sta povezani z legendo o argonavtih. Avtor *Enciklopedije naravoslovja* Plinij starejši (1. stol. po Kr.), ki prvi omenja Emono, med drugim pojasnjuje (3, 128), da »se nobena reka ne izliva iz Donave v Jadransko morje; starejše pisce je namreč zavedlo poročilo, da so ladjo Argo po reki spustili v Jadransko morje nedaleč od Tergesta, čeprav se ne ve več, po kateri reki. Natančnejši pisci pravijo, da so jo prenesli na ramah čez Alpe, tja pa je prišla po Donavi, nato po Savi in po Navportu, ki izvira med Emono in Alpami in je po tem dobil svoje ime.« Ime Navport (*Nauportus*) naj bi bilo po Plinijevi napačni etimologiji sestavljeno iz besed »ladja« (*naus* po grško, *navis* po latinsko) in »nesti« (latinsko *portare*).

Predkeltski prebivalci Ljubljanske kotline žal niso znani po imenu, a sodeč po osebnih imenih z nagrobnikov pomembne rimske naselbine na Ižanskem so morali biti sorodni Venetom in drugim severnojadranskim ljudstvom. V ta prostor so se v 3. stoletju pr. Kr., morda pa že konec 4. naseljevali Kelti. V rimski Emoni so prevladovali kolonisti iz Italije, posebej iz Akvileje in drugih severnoitalskih mest, in njihovi potomci, zato so staroselska imena zelo redka. Navport je bil znan kot naselbina keltskih Tavriskov, v 1. stoletju pr. Kr. pa so Akvilejci v njem ustanovili pomembno

CEZAR
49–44 pr. Kr.

AVGUST
27 pr. Kr.–14 po Kr.

MARK AVRELIJ
161–180

tržno naselbino (emporij) in jo utrdili z obzidjem. Osrednje svetišče v Navportu, ki je omenjeno tudi na napisu, je pripadalo lokalni boginji Ekvorni (zelo pomembni tudi v Emoni), ki so jo akvilejski doseljenci vzeli za svojo. Akvileja je odigrala ključno vlogo pri osvajanju ozemlja današnje Slovenije.

Navport je kot pomemben emporij medtem utonil v pozabo, Emono pa z Jazonom poveže grški zgodovinar Zosim (5./6. stol. po Kr.), ki v svoji *Novi zgodovini* pravi (5, 29,1–3): »Alarih, ki je na čelu Gotov pred tem vdrl v Grčijo in Epir, se je napotil proti Italiji (to je bilo leta 408) in se že prebil čez ozke prehode, ki so vodili iz Panonije v Venetijo. Utaboril se je pri Emoni, mestu, ki so

AVGUST

MARK
AVRELIJMAKSIMIN
TRAČAN

TEODOZIJ

ga ustanovili argonavti, potem ko so se na begu pred Medejinim očetom kraljem Ajetom od Črnega morja vračali po Donavi nazaj v Grčijo. Z dobrim vetrom so prišli po reki do bližine drugega morja. Prispeli so do zaželjenega mesta in tam ustanovili Emono, ki naj bi bila pomnik na njihovem povratku. Ladjo Argo so nato naložili na stroje in jo 400 stadijev daleč vlekli do morja, koder so nato pluli do obal Tesalije – kot pravi pesnik Pejsander iz Larande.« Podobno pišeta tudi cerkvena zgodovinarja Sozomen (5. stol. po Kr.) in Nikefor Kalist (14. stol. po Kr.).

Ljubljansko območje je bilo naseljeno že od eneolitika, torej od 4. tisočletja pr. Kr., ko so na bližnjem Ljubljanskem barju postavili prva

MAKSIMIN TRAČAN
235–238

TEODOZIJ
379–395
ALARIK
(Kralj zahodnih Gotov)
395–410

Padec zahodnega
rimskega imperija
v letu 476

Trirazsežni model rekonstrukcije Emone z okolico

manjša koliščarska naselja. Na Grajskem hribu je dokazana zgodnja prazgodovinska poselitev, ko so bile naselbine zaradi varnosti pogosto na višinah. Tedanji prebivalci so pokopavali svoje mrtve na levem bregu reke, grobišče iz pozne bronaste dobe (10.–9. stol. pr. Kr.) je bilo odkrito na dvorišču Akademije znanosti in umetnosti. Poznejša prazgodovinska naselbina, v katero so se že v času Cezarja naseljevali prvi rimski trgovci, pa je stala na desnem bregu pod Grajskim hribom. Dokazujejo jo arheološke izkopenine in številne najdbe, ne nazadnje pa tudi predrimsko ime Emona. Rimsko mesto na levem bregu reke pa je zraslo na prej neposeljenem prostoru konec Avgustove vlade.

Emona je kot najbolj severovzhodno italsko mesto omenjena pri grškem zgodovinarju Herodijanu (3. stol. po Kr.), ki je v svoji *Zgodovini po Marku Avreliju* popisal pohod cesarja Maksimina Tračana leta 238 z donavske fronte v Italijo, da bi odstavil senatorja Pupijena in Balbina, ki sta se v Rimu polastila oblasti (8, 1, 4–5). »Ustavili so se pri prvem italskem mestu, ki ga domačini imenujejo Ema. Ta leži na vrhu ravnine na vznožju Alp. Tu so se prednje

straže in izvidniki vojske srečali z Maksiminom in mu sporočili, da je mesto brez ljudi in da so vsi prebivalci zbežali, potem ko so zažgali vrata svetišč in hiš. Vse, kar je bilo v mestu in na podeželju, so deloma odnesli, deloma zažgali, da ni ostalo hrane niti za vprežno živino niti za ljudi. ... Ko so torej prenočili v mestu, nekateri v popolnoma praznih hišah brez vrat, nekateri na ravnini, so hkrati s sončnim vzhodom odrinili proti Alpam.« Da gre za Emono, je jasno iz latinsko napisane Zgodovine cesarjev (*Historia Augusta*), ki omenja isti dogodek, le da neznani avtor te Zgodovine navede še lažni podatek, da se je v mesto tedaj priteplo 500 volkov, kar je naznanilo skorajšnjo Maksiminovo smrt (v. Max. 31, 3); cesarja so dejansko ubili pred Akvilejo.

Emona je zaradi vse pogostejših vdorov barbarskih skupin proti koncu 5. stoletja skoraj propadla, kar je razvidno tudi iz ene njenih zadnjih omemb pri anonimnem geografu iz Ravene (7./8. stol.), ki njeno ime

Veduta južnega emonskega zidu

navaja kot Atamine (*ad Emonam*: pri Emoni). Sv. Hieronim pa je v pismih emonskim devicam in menihu Antoniju iz Emone že v 4. stoletju tožil o strašnih opustošenjih »naših krajev« in dnevnem prelivanju krvi rimskih državljanov (*epist.* xi in xii).

O nekoč cvetoči Emoni pričajo arheološke zbirke v Narodnem muzeju Slovenije in Mestnem muzeju v Ljubljani, obnovljeno južno emonsko obzidje na Mirju, dva arheološka parka in več razlagalnih tabel ob manjših izkopanih objektih, zanimiv pa je tudi prvi ljubljanski lapidarij, ki ga je ustvaril Janez Gregor Dolničar s tem, da je dal na začetku 18. stoletja v ljubljansko stolnico in semenišče vzidati 13 rimskih spomenikov.

STOLETNIKI NA EMONSKEM PODEŽELJU

Pogled z Ižanskega proti severu

Zanimivo in precej nenavadno je, da so na nekaterih nagrobnikih na upravnem območju najbolj vzhodnega italskega mesta Emone (Ljubljane), predvsem na Igu, navedene visoke starosti pokojnikov; nekateri naj bi bili namreč stari 80, 90 in celo 100 let. Par (!) stoletnikov je omenjen na rimskem nagrobniku z Iga; postavil ga je Vibijev sin Fronton še za življenja

Frontonov nagrobnik za ženo Sekundo, vzidan v ljubljansko stolnico

zase in za svojo še živečo ženo Sekundo, Maksimovo hčerko. Fronton in Sekunda pa nista edina zabeležena stoletnika na Ižanskem. Na nagrobniku za Sekona (*Secco*) in Rego, ki sta umrla razmeroma mlada, je namreč vklesano tudi ime babice Manune, ki je bila stara sto let. Nagrobni napis se v prevodu glasi: »*Sekonu, Namonovemu sinu, umrlemu pri petdesetih letih, in Regi, Tercijevi hčerki, umrli pri štiridesetih letih, in Rustiku, Sekonovemu sinu, umrlemu pri dvajsetih letih, in babici Manuni, stari sto let. Kvint in Enignus sta dala postaviti (nagrobnik) za živoljenja.*«

Kakšna je bila povprečna pričakovana starost prebivalcev rimskega imperija? Vzorec navedenih starosti na rimskih nagrobnikih je žal močno popačen, deloma zato, ker so svojci preživeta leta umrlih družinskih članov

zaokrožali, pogosto pa so s številkami starosti tudi pretiravali, morda namenoma, morda pa v resnici niso vedeli natančnega števila let. Deloma pa je vzorec popačen zaradi visoke umrljivosti malih otrok, ki na nagrobnikih ni dokumentirana.

Kot lahko razberemo iz dokumentov iz rimskega Egipta (kjer so se v suhem pesku ohranili številni zapisi na papirusih), so bile navedbe starosti

Nagrobnik za Sekona in Rego, vzidan v ljubljansko semenišče

iste osebe v različnem času lahko zelo nedosledne. Zgodilo se je celo, da so ljudje po nekaj letih navedli nižjo starost, kot so jo navedli sprva. Jasno je torej, da so podatki o starosti na rimskih napisih zelo nezanesljivi.

Ena najbolj očitnih značilnosti velikega števila rimskih nagrobnih napisov je zaokrožanje starosti na mnogokratnik števila 5, kar prevladuje predvsem na nagrobnikih nekdanjega Norika (dela zdajšnje Avstrije in Slovenije) in obdonavskih provinc. Na Ižanskem pa so na nagrobnikih številke let pogosto zaokrožali celo na mnogokratnik števila 10. Zanimivo je, da je bilo presenetljivo veliko starih ljudi in zaokrožanja let v zaledju Emone, med prebivalci Ižanskega kota. Tu je bilo namreč najdenih nepričakovano veliko nagrobnih spomenikov, več kot 100. Čeprav so

vaščani seveda pripadali upravnemu območju Emone, pa sta bila Emona in Ižansko dva popolnoma različna svetova, ki ju je ločevalo obsežno močvirje.

Zaradi velike umrljivosti, posebej dojenčkov in majhnih otrok, se je povprečna pričakovana starost v rimskih časih gibala med 20 in 30 leti, pri čemer ni bilo opaznejše razlike med bogatimi in revnimi. Vendar pa so se regije med seboj razlikovale: etnične razlike, podnebje, geografske danosti

in različen način življenja so vplivali na demografijo, ki je ni mogoče zanesljivo rekonstruirati. Smrtnost novorojenčkov (ki ni zabeležena na nagrobnikih) in majhnih otrok sta bili posebej visoki, ne le zaradi bolezni, temveč tudi zato, ker so namerno prepustili smrti bolehne dojenčke in ponekod novorojene deklice, ki so bile manj zaželene od dečkov, kar v rimskem imperiju sicer ni bil splošen pojav in kot se zdi, tudi ne v Emoni.

Najpogostejše in najnevarnejše so bile različne črevesne bolezni, ki so nastale kot posledica onesnažene pitne vode in na splošno slabe higijene; driske so namreč povzročile usodno izsušitev organizma. Druge pogoste nevarne bolezni, ki so bile krive za visoko umrljivost v antiki, so bile podhranjenost, tuberkuloza in malarija.

Pred odkritjem cepiva proti črnim kozam leta 1796 je umrl vsak drugi dojenček v prvih dvanajstih mesecih svojega življenja. Visoka umrljivost otrok pa je v rimskih časih obstajala tudi, še preden se je ta bolezen pojavila v zahodni polovici imperija. Kuga v poznem drugem stoletju po Kr., ki so jo rimski vojaki zanesli na zahod z vzhodne fronte, je bila zelo verjetno pandemija črnih koz, ki je od tedaj postala endemična, posebno v večjih mestih. Tudi umrljivost žensk je bila visoka; med drugim so jo povzročile prepogoste nosečnosti, posebej pri premladih dekletih, saj je bila zakonita starost deklice za poroko 12 let.

Plinij starejši (1. stol. po Kr.), avtor prve rimske enciklopedije, nam je ohranil nekaj zanimivih demografskih podatkov. Omenil je, da je med štetjem prebivalstva v Italiji pod rimskima cesarjema Vespazijanom in Titom leta 74 po Kr. več kot petdeset ljudi v Osmi italjski regiji Emiliji kot svojo starost navedlo 100 let, več kot dvajset pa jih je trdilo, da so stari več kot 100 let. Stari kralj Pilosa Nestor, znan iz Homerjeve Iliade, ki je med trojansko vojno pomagal Grkom z modrimi nasveti, naj bi bil star tri generacije, kar naj bi pomenilo ok. 110 let.

Iz časov stare Grčije in Rima poznamo nekaj znanih osebnosti, ki so dočakale sto let – ali skoraj toliko. Lukijan, grški govornik in satirik iz 2.

Doprсни kip Izokrata

stoletja po Kr., je stoletnikom posvetil enega od svojih esejev, v katerem je opisal nekaj bolj ali manj slavnih mož, ki so dočakali 80 let ali več, in ga naslovil »*Osemdesetletniki*«. Lukijan je esej napisal kot darilo svojemu prijatelju Kvintilu ob slovesnosti, ko je ta dal svojemu drugemu sinu ime. To se je morda dogajalo na sedmi dan po rojstvu otroka; Aristotel namreč piše, da je v prvih dneh umrlo toliko novorojenčkov, morda tretjina, da jim pred sedmim dnevom sploh niso dajali imena. Vsak pa si je za

svojega otroka želel dolgo in zdravo življenje in Lukijan je poudaril: *»Kot se za to priložnost spodobi, ti lahko pokažem, da so tvoji upi zlahka dosegljivi. Opisal ti bom, kako visoko starost so dočakali možje (ne glede na podnebje in deželo, kjer so živeli), ki so skrbeli za primerno fizično aktivnost in zdravo prehrano.«*

Žal ne bomo nikdar izvedeli, kaj je bila skrivnost izanskih stoletnikov. Lukijan pa nam je na primer razkril primer slavnega grškega govornika Gorgiasa, ki je dočakal 108 let. Ko so ga vprašali, čemu se ima zahvaliti za svojo visoko starost in zdravje, je povedal, da ni nikdar sprejemal povabil znancev in prijateljev na večerjo. Tudi nekateri drugi grški govorniki so dolgo živeli. Lukijan pravi, da je nič manj slavni Izokrat napisal svoj Panegirik (hvalnico Grkom), ko je bil star 96 let. Odločil se je zapustiti življenje pri 99-ih, ko je makedonski kralj Filip, oče Aleksandra Velikega, premagal Atence (in druge grške države) pri Hajroneji 338 pr. Kr.

So Emonci in Ižanci znali grško, so poznali grško literaturo in mite? Nekateri prav gotovo in to ne bi bilo nič nenavadnega, če pomislimo, da je

na primer v sosednjem Neviodunu (Drnovo pri Krškem), nedaleč od meje z rimsko provinco Panonijo, otroke v lokalni šoli morda poučeval učitelj grščine (kratico na napisu je sicer možno razložiti tudi kot »osnovnošolski učitelj«).

KARNA – ZAVETNICA RIMSKIH MALČKOV

Zemljevid bližnje okolice Emone

Pred več kot petsto leti je bila v južni zid cerkvice sv. Lenarta v Spodnjih Gameljnah (ok. 9 km severno od Ljubljane, rimske Emone) vzidana lepo okrašena rimska nagrobna plošča. V bližini je verjetno stal rimski podeželski dvorec (*villa rustica*) ali pa celo manjša naselbina, ki je upravno pripadala Emoni. Nagrobnik je bil v lasti znane emonske družine Cezernijev, ki se je v Emono priselila iz Akvileje verjetno že v času med umorom Julija Cezarja leta 44 pr. Kr. in začetkom vladanja cesarja Avgusta leta 27 pr. Kr. Leta 1997 so nagrobnik odstranili iz zidu in ga nadomestili z odlitkom, original pa prepeljali v Narodni muzej Slovenije. To je edini napis v rimskem imperi-

ju, v katerem je omenjen praznik stare italške boginje Karne, *Carnaria*. Lucij Cezernij Primitiv (*L. Caesernius Primitivus*), ki je v emonskem združenju obrtnikov (*collegium fabrum*) opravljal visoko funkcijo, in njegova žena Olija Primila (*Ollia Primilla*) sta združenju v svojih oporokah zapustila 200 denarijev, da bi člani vsako leto na dan Karninega praznika prinesli na njun grob vrtnice. To je bilo 1. junija in ta dan je očitno imel v njihovi družini poseben pomen, morda je bil rojstni dan enega od obeh zakoncev.

V svoji znameniti pesnitvi *Praznično leto* (*Fasti*, 105–182) Ovidij piše, da je bil prvi dan junijskih kalend posvečen boginji Karni, ki jo imenuje boginjo vratnih tečajev. Bila je nimfa, ki naj bi se rodila v starem svetem gaju blizu

Nagrobnik družine Cezernijev

Tibere, kjer je pohajkovala po podeželju in z lokom in puščicami lovila divje živali, dokler se ni vanjo zaljubil Jan (*Janus*), bog z dvema obrazoma (enim spredaj, enim zadaj), ki se mu prav zato ni mogla skriti. V zameno za izgubljeno devištvo ji je dal vejico gloga, s katero je lahko odganjala vse nevarnosti, ki so na ljudi prežale pred vrati.

Ovidij je nato opisal strige (*striges*), nočne pošasti, podobne zloveščim skovirjem, ki so ponoči priletele, da bi napadle dojenčke v zibkah in se napile njihove krvi. Tako so pred davnimi časi prišle sesat kri malega Proke, bodočega kralja Albe Longe (legendarnega kralja Lacija in pradedu ustanovitelja Rima, Romula), ko je bil mali star le pet dni. A dojilja, ki je

Nočne pošasti strige

zanj skrbela, je hitro poklicala na pomoč Karno. Boginja je prišla do zibke, se trikrat dotaknila tečajev vrat in praga z glogovo vejico, poškopila vhod s posvečeno vodo, v katero je dodala nekaj zelišč, in tako malčka rešila pred gotovo smrtjo. Nato je žrtvovala dvomesečnega prašička in izmenjala »srce za srce in drobovje za drobovje«. Na koncu je položila Janovo glogovo vejico na okence sobe in mali si je opomogel.

Ovidij razlaga, da je bila Karna boginja starih časov, ko ljudje še niso uvažali eksotičnih in dragih živil, ampak so za praznik jedli prašiča, sicer pa preprosto hrano, ki je rasla na njihovih poljih: bob in piro. Kaša iz mešanice boba in pire, ki so jo, zabeljeno z dobro svinjsko mastjo, jedli med slovesnimi obredi na Karnin praznik, je ljudi obvarovala pred škodljivimi vplivi na njihove notranje organe. To je bila namreč hrana, ki je dala telesu moč. Ti dve živili, če so ju jedli na junijske kalende, sta ljudi obvarovali pred boleznimi črevesja.

Makrobij (rimski pisec in starinoslovec iz zgodnjega 5. stoletja po Kr.) dodaja, da je bila Karna zaščitnica življenjsko pomembnih človekovih organov in ljudje so k njej molili za zdravje jeter, srca in prebavil. Na oltar so ji nosili kašo iz boba, zabeljeno s slanino. Junijskim kalendam so zato po domače rekli »bobove kalende«, saj so v tem mesecu prinesli na oltarje prvi svež bob.

Karnina čudežna glogova vejica je odpodila vse nočne pošasti, ki so napadle nežna telesca dojenčkov, saj teh še ni mogla okrepiti boginji posvečena hrana. Grki in zelo verjetno tudi Rimljani so verjeli, da na vrata ali okna privezane vejice gloga ali trhlike odganjajo čarovnice, in ponekod še vedno verjamejo, da rastline z močnim vonjem, če jih obesimo v sobe, odženejo krvosese in vampirje. Glog pa naj bi ljudi varoval tudi pred duhovi in prikaznimi na dan mrtvih, ko naj bi duše umrlih v mestu prežale na žive in jih ogrožale.

Zaradi povezave Karne z glogom in duhovi umrlih, predvsem pa zaradi dejstva, da naj bi pri Emoni člani združenja obrtnikov prinesli vrt-

Grm in cvetoča vejica gloga

nice na grob Cezernija Primitiva in njegove žene na praznik Karne, so nekateri menili, da je bila Karna boginja, ki so jo častili na dan mrtvih. O tem so bili prepričani tudi zato, ker se je pri obredih, ki so jih opravljali na praznik mrtvih, *Lemuria*, uporabljal črni bob. Mnenje je napačno, kajti prvi sveži bob, ki so ga jedli na Karnin praznik, *Carnaria*, ni v nikakršni povezavi s suhim črnim bobom, ki so ga na dan mrtvih v posebnem obredu metali čez ramo, ne da bi se ozrli nazaj.

Junij Brut (*Iunius Brutus*), ki je potem ko je pregnal zadnjega kralja v Rimu, Tarkvinija, postal leta 509 prvi rimski konzul, je dal na griču Celiju Karni zgraditi svetišče in tako izpolnil zaobljubo, dano 1. junija; v tistem času je namreč trpel za obolenjem srca. Kljub Karninim nejasnim in v sivino časa zavitim začetkom in kljub krščanstvu, ki se je vse bolj širilo, je 1. junij še globoko v 4. stoletje ostal njen praznik.

NAGROBNIK, KI JE IZGINJAL

Slonokoščeni lutki iz
emonskega sarkofaga,
priljubljena igrača deklic

Sedemnajstletno dekle Durija Maksima (*Durria Maxima*) je v 2. stoletju po Kr. umrlo v cvetu mladosti, kar je starše globoko razžalostilo. Družina z zelo redkim imenom Durijevi (morda je bilo keltskega izvora) je živela v Karniju (*Carnium*, zdaj Kranj), še na območju, ki je upravno pripadalo rimski Emoni. Starši so dali nagrobnik postaviti po hčerkini smrti. Njen oče se je imenoval Durij Avit (*Durrius Avitus*) in zanimivo je, da je bilo latinsko ime Avit zelo priljubljeno med keltskim prebivalstvom. Mama pa je bila Petronija Maksimila (*Petronia Maximilla*); Petroniji so bili ena prvih družin, ki se je iz severne Italije, verjetno iz Akvileje, naselila v Navportu (Vrhnika), naselbini, ki je bila starejša od Emone, pozneje pa Petronije poznamo pred-

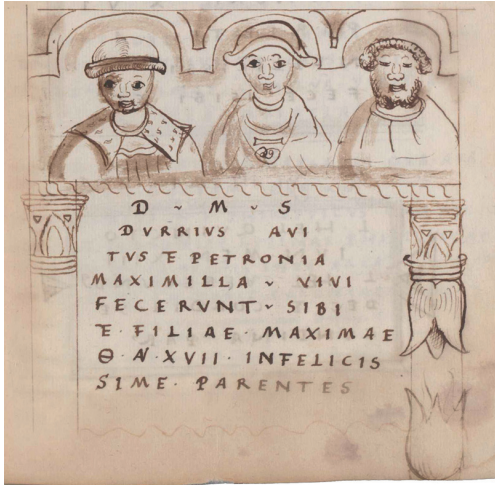
vsem iz Emone. Nagrobnik Durijev hrani Narodni muzej Slovenije in na njem je ohranjen portret deklice Durije Maksime, skupaj z doprsnima portretoma njene mame in očeta. Začuda pa napis, ki je zdaj vklesan na spomeniku, sploh ni rimski; besedilo je nemško in, kot piše, je iz leta 1814. Zanima nas, kaj se je zgodilo, in zakaj je nekdo malo popravil rimske portrete.

Napis, ki je zdaj na spomeniku, se glasi:

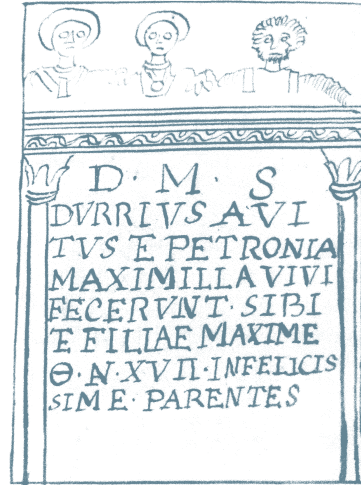
*Herr Nicolaus Merck /bürgerl. Bräuer /verlis das Irdische im / 67 Jahr seines
rastlosen / Lebens, / Eine weinende Gattin / und / Eilf noch lebende / Kindern / Im
Jahre 1814 den 8ten / Dezember.*

Rimski nagrobnik za pivovarja Nicolausa Mercka

Preris nagrobnika družine Durijev po Tyfernu

Preris nagrobnika družine Durijev po Vodniku

(Gospod Nicolaus Merck, mestni pivovar, je zapustil tuzemsko življenje v 67. letu svojega neumornega življenja. Jokajoča žena in enajst še živečih otrok. V letu 1814, 8. decembra.)

Nekateri rimski kamni imajo resnično nenavadne usode; ta nagrobnik so očitno pogosto prenašali iz kraja v kraj, kajti ob različnem času so ga videli na različnih mestih. Po srečnem naključju sta se ohranili dve njegovi skici s prepisom izvirnega rimskega besedila. Prva skica izvira iz rokopisa Avguščina Tiferna (*Augustinus Tyfernus*), ki se je tako imenoval po domačem kraju Laško (v nemščini *Tüffer*); rokopis je ohranjen v prepisu iz 16. stoletja. Avguštin je bil znamenit humanist in arhitekt ter prvi zbiralec rimskih napisov v današnji Avstriji in Sloveniji. Njegova zbirka je ohranjena v treh rokopisih, ki jih hrani Narodna knjižnica na Dunaju. Avtor druge skice pa je znani slovenski literat in pesnik Valentin Vodnik, ki je spomenik prerisal in prepisal v zgodnjem 19. stoletju, skica pa je ohranjena v njegovem *Itinerariju* (*Potopisu*).

Avguštin Tifernus je bil zelo zanesljiv zapisovalec rimskih napisov in drugih starin, kot jasno izhaja iz njegovih rokopisov; veliko je potoval po

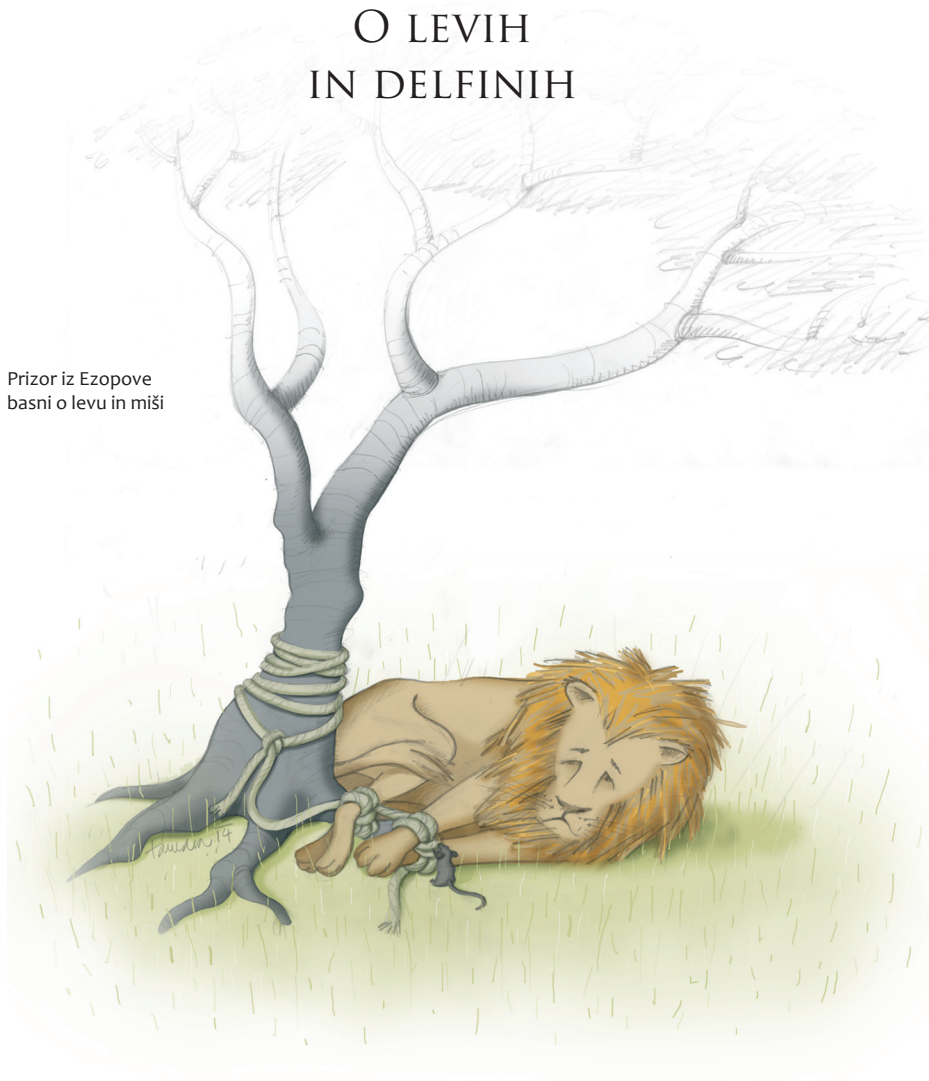
Italiji, Kranjski, Koroški in Avstriji in natančno prepisoval rimske napise. Nagrobnik Durijev je videl blizu cerkve sv. Petra v Kranju; napravil je skico spomenika, napis pa skrbno prepisal. Zahvaljujoč njemu in Vodniku poznamo izvirno besedilo nagrobnika. V prevodu se glasi: *Posvečeno božanskim Manom. Durij Avit in Petronija Maksimila sta dala za življenja postaviti (spomenik) sebi in zelo nesrečni hčerki Maksimi, ki je umrla stara 17 let. Starši.*

Napis je bil še nekajkrat objavljen. V knjigi iz 16. stoletja, ki jo je napisal dunajski zdravnik in starinoslovec Wolfgang Lazius, nagrobnik ni naveden le med spomeniki Kranja, ampak se pojavi – verjetno pomotoma, morda pa celo namenoma – tudi med najdbami v ruševinah rimskega Viruna (*Virunum*, zdaj Gosposvetsko polje pri Celovcu). Janez Ludvik Schönleben (1618–1681), teolog in zgodovinar iz Ljubljane, je ta nagrobnik odkril v škofovski palači v Ljubljani, kamor ga je dal zelo verjetno prepeljati Tyfernus, ki je po hudem potresu leta 1511 nadzoroval prenavljanje palače. Zakaj ga je popisovalec starin Richard Pococke (1704–1765) uvrstil med napise z Vrhnike, ostaja skrivnost.

Leta 1808 je Vodnik videl nagrobnik pri cerkvici tik iz tedanje Ljubljane; kako je spomenik zapustil škofovsko palačo in končal pri tisti cerkvici, je tudi skrivnost. Tam ga je v nekem trenutku moral opaziti pivovar Nicolaus Merck, ki mu je bil všeč, zato ga je dal prepeljati na dvorišče svoje hiše. Konec zgodbe pa je že znan: po njegovi smrti leta 1814 (le šest let potem, ko je Vodnik še videl in prepisal izvirni latinski napis) je pivovarjeva žena rimski napis dala odklesati in ga nadomestila z nemškim nagrobnim besedilom v spomin svojega moža, zdi pa se, da je dala nekoliko »popraviti« tudi vse tri rimske portrete.

O LEVIH IN DELFINIH

Prizor iz Ezopove
basni o levu in miši

Le malokdo bi danes povezal delfine s pokopališči, lev pa predvsem velja za kralja živali. Lev nastopa v Ezopovih basnih v vlogi najmočnejšega med živalmi, vendar se izkaže, da tudi on včasih potrebuje pomoč. Nekoč je prizanesel miši, ki ga je nadlegovala, ko je spal; zdele so se mu namreč

zabavne njene besede, da bo nekega dne morda tudi ona rešila njega. In res, ko so leva ujeli lovci, ga je miš rešila gotove smrti. Privezali so ga na drevo in šli po voz, da bi ga živega pripeljali h kralju, prav v tistem trenutku pa je mimo prišla miš, pregrizla vrv in lev je lahko zbežal. Načeloma je veljalo, da so se ljudje levov bali in lovci so jih težko ujeli. Spomnimo se le strašnega nemejskega leva, ki ga ni mogel ubiti nihče drug kot Herakles! Nemeja je bila v Grčiji, kjer so nekoč živeli levi, izumrli so namreč šele okoli leta 100 pr. Kr.

Manj znano pa je, da so delfini in levi živali (tu nimamo v mislih mitičnih živalskih likov), ki so od vseh najpogosteje povezani z rimskimi nagrobnimi spomeniki. Nekaj takšnih nagrobnikov, ki jih krasijo levi in delfini, je bilo najdenih tudi v Emoni in na Ižanskem. Delfine so največkrat upodabljali na zgornjem delu nagrobne plošče, v trikotnikih desno in levo od zatrepa, večji pa se pojavijo tudi na stranskih ploskvah nagrobnih ol-

Odlomljen Frontonov nagrobnik iz Strahomerja na Ižanskem

tarjev. Ti skrivnostni morski sesalci pogosto nastopajo v klasični grški mitologiji, kjer so predstavljeni kot morjeplovcem naklonjene živali.

Tudi otroci v rimskem imperiju, ki so bili deležni vsaj osnovnošolskega pouka, so gotovo poznali stare grške mite, v katerih so nastopali delfini. Grški zgodovinar Herodot (pisal je v 5. stoletju pr. Kr.) je zapisal dobro znano zgodbo pesnika Ariona (živel je v 7. in 6. stoletju pr. Kr.), ki se je z glasbenega tekmovanja na Siciliji, kjer so mu

podelili visoke nagrade, z ladjo vračal v Korint. Hudobni mornarji so ga hoteli oropati ter ubiti in vreči v morje. Dovolili so mu, da je še zadnjikrat zaigral na kitaro in zapel pesem v čast Apolona. Delfini so prišli poslušat njegovo pesem, ki jih je povsem očarala. Ko se je Arion potem sam vrgel v morje, ga je eden od njih varno prinesel do Pozejdonovega svetišča na Rtu *Tainaron* (skrajna točka na polotoku Mani na Peloponezu).

Na rimskih nagrobnih spomenikih so upodobljeni zato, ker so Rimljani, kot kaže, menili, da delfini spremljajo duše pokojnih na otoke blaženih oziroma so spremljevalci umrlih v svet onkraj smrti. Svet pod valovi, v katerem človek ne more bivati in je zanj torej neke vrste kraljestvo mrtvih, je bil prostrano domovanje delfinov. Ti so tako ali drugače ponazarjali prehod iz tuzemskega sveta v onostranstvo.

Bogati emonski meščani so, podobno kot številni drugi v rimskem imperiju, bodisi poslovno bodisi iz drugih razlogov potovali po Sredozemlju, kjer so lahko na svoje oči videli delfine. Za antične prebivalce Ižanskega pa je manj verjetno, da bi prišli z delfini v neposreden stik. Zato niti najmanj

Nagrobna leva v cerkvi sv. Martina na Igu

Delfin na nagrobniku, vzidanem v cerkvi sv. Martina na Igu

ne preseneča, da so delfini, upodobljeni na izanskih nagrobnikih, čudni stvori, bolj podobni ptičem, kar potrjuje misel, da lokalni umetnik nikdar ni videl resničnega delfina. Čisto drugačen delfin pa nas pozdravlja z nagrobnega oltarja, ki je vzidan v vogal cerkve sv. Martina na Igu. Ta velik in čudovito izdelan primerek je krasil nagrobnik nekega bogatega prebivalca antičnega Iga, čigar ime in status ostajata neznan, ker je napis na žalost zazidan. Lepi delfin pa je za obiskovalce še danes predmet občudovanja.

Velike in ponosne leve še vedno opazimo pred marsikatero monumentalno rimsko grobnico v več italijanskih mestih in ne nazadnje v Akvileji, velik marmorni lev pa je razstavljen tudi v lapidariju

Narodnega muzeja Slovenije. Nekoč je varoval manjše pokopališče nekega bogatega podeželskega dvorca nedaleč od Nevioduna v bližnji provinci Panoniji. Ta lev je izjemoma upodobljen s konjsko glavo med šapama, levi namreč v šapah običajno držijo glave telet ali ovnov. Nagrobni levi ponazarjajo moč smrti, ki ji ni mogoče ubežati in ki je močnejša celo od najmočnejše živali, hkrati pa naj bi levi tudi varovali grobove, ki so jih v antiki neredko izropali. Rimski grobovi namreč pogosto niso vsebovali le pepela umrlih, ampak vsaj še nekaj bolj ali manj dragocenih predmetov vsakdanje rabe in

osebnega nakita, ki naj bi umrlemu služili v onostranstvu. Ropanje grobov je bilo v antiki zelo razširjeno in arheologi pri izkopavanjih pogosto odkrivajo izropane grobove. Levi naj bi jih varovali in odganjali roparje. Ostanke kipov levov, ki jih lahko povežemo z grobovi, so bili najdeni tudi v Emoni. Posebej lepa je levja glava, izklesana iz pohorskega marmorja, ki je nekoč pripadala večjemu levu, čuvarju grobnice tako imenovanega emonskega meščana; oba sta na ogled v Narodnem muzeju Slovenije. Pozlačen bronast kip meščana iz prve polovice 2. stoletja po Kr. sodi med najpomembnejše najdbe iz Emone.

Na Ižanskem sta bili najdeni dve levji ovršji piramidaste oblike (zaključka nagrobnika v obliki dveh levov), ki sta nekoč krasili grobova; zelo verjetno sta ju izdelala različna kamnoseška mojstra ob različnem času. Ti levi držijo med šapami ovnovo glavo, simbol njihove moči nad vsemi drugimi živalmi; en levji par je podoben resničnim levom, drugi par levov,

Nagrobna leva z Ižanskega

od katerih je ohranjen le eden, pa se od pravih levov precej razlikuje. Ohranjeni lev je zelo podoben veliki žabi, kar pa ne preseneča. Kamnoseški mojster verjetno nikdar ni videl pravega leva, živel pa je na robu prostranega barja, kjer ga je obdajala raznovrstna množica žab.

KO UDARI STRELA ...

Grob strele

Skrbno izklesana majhna kamnita streha, položena na tla – le kaj je bilo nekoč pod njo, kaj pravzaprav pomeni? Najdena je bila v rimski Emoni in je zdaj eden od najprivlačnejših razstavnih predmetov v lapidariju Narodnega muzeja Slovenije. Na strehi je vklesan kratek napis, ki nam vse pove: *fulg(ur) c(onditum)*, kar pomeni »pokopana strela«. Vendar pa kratici *fulg.* in *c.* nista bili že od nekdaj pravilno razloženi, saj pomen spomenika, ko je bil odkopan, še ni bil jasen. Alfons Müllner, ki je v drugi polovici 19. stoletja raziskoval rimsko Emono in Ižanski kot in zbiral rimske napise, je menil, da gre za nagrobnik, ki ga je nekdo postavil svoji ženi: *Fulg(inas) c(oniux)*, »(Postavljen) Fulginas, (moji) ženi«. Res je ime *Fulginas* izjemno redko, vendar se pojavi v bližnji rimski vasi v Navportu, kjer je bil najden nagrobnik neke Fulginas Prokle.

Kraj, kamor je treščila strela, ali človek, v katerega je udarila, sta postala tabu; oboje je veljalo za slabo znamenje. Po prastarem zakonu je moral biti

Nagrobnik družine Fulginas

od strele zadet človek pokopan na mestu, kjer se je to zgodilo. Kraj, kamor je strela udarila, so morali višji svečeniki, še bolj pa etruščanski napovedovalci usode (*haruspices*), ki so veljali za najboljše izvedence v teh zadevah, obredno očistiti. Etruščanski vedeževalci so napovedovali prihodnost iz natančnega pregledovanja notranjih organov žrtvenih živali, znali so razlagati različna znamenja, bliske in strele. Etrurija je bila dežela v osrednji Italiji (Toskana in sosednje regije), kjer je religija igrala zelo pomembno vlogo; tu so se šolali vedeževalci, ki so delovali po različnih mestih Italije in bližnjih provinc, nedvomno tudi v Emoni. Etruščanski vedeževalec Avel Vederna Maksim (*Aulus Vederna Maximus*), ki je nosil tipično etruščansko družinsko ime Vederna, je znan iz bližnje Celeje (Celje) v Noriku. **Neki drug etruščanski haruspik**, Lucij Tukcij Kampan (*Lucius Tuccius Campanus*), pa je deloval v Virunu na Koroškem (*Virunum* na Gosposvetskem polju pri Celovcu).

Obredi so bili tesno povezani z etruščansko liturgijo, ki so jo predpisovale knjige o strelah in bliskanju (*libri fulgurales*). Najprej je bilo treba tla natančno očistiti in pokopati vse, kar je strela ubila ali uničila. Potem so morali območje ograditi in ga skrbno obdati s štirimi kamni, pokritimi s streho; v tla je bilo treba izkopati okroglo luknjo, podobno majhnemu vodnjaku (*puteal*). Posvetili so jo tako, da so žrtvovali dve leti staro ovco, ki je že imela dva stalna zoba oziroma dve vrsti zob (*bidens*), zato se je ta ograjeni prostor imenoval *bidental*. Strogo je bilo prepovedano, da bi se uporabljal v posvetne namene.

Gospodar vremena je bil Jupiter *Fulgur* ali *Tonans* (Bliskajoči Jupiter), prastari rimski bog, ki je imel svoje svetišče na Marsovem polju; ugleden kolegij svečnikov v Rimu, ki so se imenovali Arvalski bratje, mu je žrtvoval na dan 7. oktobra. Cesar Avgust je dal Bliskajočemu Jupitru zgraditi svetišče na Kapitolinskem griču leta 22 pr. Kr.; to je storil po zaobljubi med vojno v španski Kantabriji leta 26 pr. Kr., ko je srečno ušel smrti zaradi strele. Rimski arhitekt Vitruvij, ki je ustvarjal v 1. stoletju pr. Kr., piše, da svetišča temu Jupitru, kot tudi bogu Celu (*Caelus*, Nebo oziroma Nebesa), Solu (*Sol*, Sonce) in Luni ne smejo imeti streh: odpirati se morajo neposredno proti nebu.

Umetnost razlaganja bliskov in strel so poznali le etruščanski vedeževalci, ki naj bi znali zmanjšati nevarnosti teh pojavov s pravilnimi spravnimi daritvami in obredi.

Jupiter, ki odvrta zlo

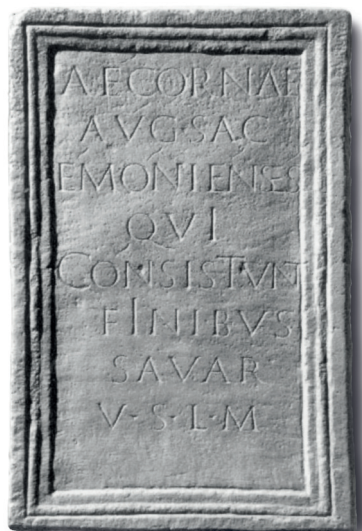

Preučili so barvo bliska in zvok strele ter natančno uro, ko je udarila, in če se je to zgodilo podnevi (*fulgur Diurnum*) ali ponoči (*fulgur Summanium*); Suman (*Summanus*) je bil bog nočnega neba in strele. Strele, ki so udarile v javne kraje ali javne zgradbe v mestu, so napovedovale državljanske nemire in spremembo vlade. Če je bilo poškodovano mestno obzidje, je bilo pričakovati sovražnike. Če je strela udarila v svetišče Junone (*Juno Lucina* je bila boginja poroda), je to pomenilo znamenje in svarilo ženskam, negativno je namreč vplivalo na rojevanje otrok. Če je nekdo grešil proti Jupitru, je bog s strela udaril hrast v njegovem vrtu.

Včasih pa so boga prosili, naj pošlje strela, ki bo ljudi rešila. V starih časih je po Etruriji pustošila pošast, ki jo je ubila od boga poslana strela. To se je zgodilo na prošnjo in molitev kralja Porsine, ki je vladal v enem najbogatejših etruščanskih mest, Volziniju (*Volsinium*). Porsina je morda legendarni *Lars Porsenna*, ki naj bi po splošnem mnenju okoli leta 500 pr. Kr. vladal v Kluziju (*Clusium*, zdaj Chiusi v Toskani) in bil zaveznik zadnjih etruščanskih kraljev v Rimu.

Človeku, ki ga je zadela strela in ni umrl, so napovedovali srečno prihodnost. Tudi za nekatera drevesa je veljalo, da so srečna, ker vanje nikdar ne udari strela, tako na primer trta, ki rodi belo grozdje, ali pa lovor. Nasprotno pa je hiše in še posebej lesena prebivališča vedno ogrožal požar, ne nazadnje požar, ki bi ga povzročila strela. Ljudje so se poskušali pred ognjem zavarovati s pisanjem čarovnih besed po stenah, na primer *arse verse*, za kar so verjeli, da je etruščansko in pomeni »varuj pred ognjem« (*averte ignem* v latinščini).

SKRIVNOSTNA BOGINJA

Posvetilo Ekorni iz Savarije

Boginja, ki so jo častili le v Emoni in na emonskem območju, je bila Ekvorna (*Aequorna*). Ker je bila tako ozko vezana na Emonsko kotlino, bi jo lahko imeli za neke vrste genija kraja (*Genius loci*), zaščitnika kraja, v katerem je bil čaščen, vendar je bila več kot to. Bila je pomembna boginja, tesno povezana z močvirno pokrajino med Emono in Navportom, ki jo je prekrivalo Ljubljansko barje; del tega barja je bilo v antiki morda še jezero. Ekvorna (tudi Ekurna in Ekorna) je predstavljala skrivnostno moč vode, ki je bila za človeka nujna, toda voda je ljudem lahko življenje občasno otežila ali pa celo usodno spremenila.

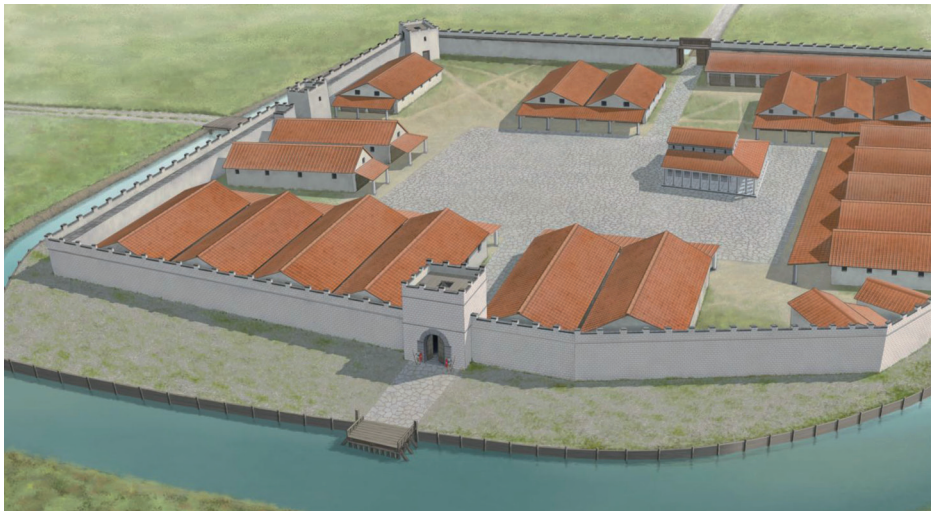
Plošča s posvetilom njej je bila najdena tudi v Savariji (Szombathely na Madžarskem), v bližnji provinci Panoniji. To bi bilo sicer presenetljivo, vendar je razumljivo, ker ji je posvetilo postavila skupnost Emoncev, ki so kot trgovci in obrtniki živeli in delali v tem razvijajočem se panonskem mestu.

V Savarijo so se preselili zaradi posla in novih trgov, niso pa si predstavljali življenja v tujini brez svoje boginje, zato so jo z vso drugo prtljago odpeljali s seboj: njen kip in posvečene predmete, povezane z njenim kultom. Ekvornino nelatinsko ime kaže, da je bila med domačim prebivalstvom čaščena še v predrimskih časih, vendar očitno na drug način, ki poznejšim generacijam ni pustil sledov.

Bogate akvilejske družine so najkasneje po ilirski vojni (35–33 pr. Kr.), v kateri so bili premagani domorodni prebivalci te regije, Tavriski, napotile v Navport svoje osvobojenke, da bi v naselbini ustanovili rimsko vas. Akvilejci so se tako polastili dobičkonosne trgovine, ki je bila prej v rokah

Ekorni so posvetili kapelico (kipec je izgubljen) in ji postavljali oltarčke.

Rekonstrukcija rimskega Navporta s svetiščem Ekvorne

domačega prebivalstva. Tavriski so namreč nadzorovali promet čez prelaz Okro (Razdrto) pod goro Okro (Nanos), čez katerega so do Navporta potovali vozovi, polni vina, oljčnega olja in drugega blaga, ki so ga uvažali iz Akvileje. Tam so tovor preložili na čolne in potovanje se je nadaljevalo po rekah Navportu (Ljubljanica) in Savusu (Sava) vse do pomembnega panonskega trga (emporija) Siscije (Sisak na Hrvaškem), od tam pa še naprej do Danubija (Donava) in do keltskih Skordiskov ter po tej reki do drugih oddaljenih ljudstev. Blago je seveda potovalo tudi v nasprotno smer. Strabon, grški zgodovinar in geograf iz časa cesarja Avgusta, je zapisal: *Ti (namreč »ilirska« plemena ob Donavi) se oskrbijo z vsem, kar ponuja morje, z vinom, ki ga tvorijo v lesenih sodih na vozovih (do Navporta), oni (namreč Rimljani) pa s sužnji, živino in kožami.*

Po vojni so se torej trgovanja polastili Rimljani, a časi so bili težki in nevarni, dežela še ni bila trdno pod rimsko oblastjo, Tavriski pa so bili vse prej kot prijateljski. Če lahko sklepamo po imenih nekaterih od akvilejskih osvobodjencev (*Torravius, Corbo*), ki so se naselili v Navportu, so ti možje izvi-

Brzice Ljubljanice pri Fužinah

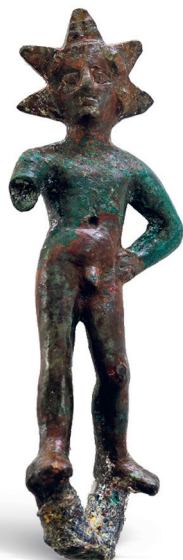
rali iz tega prostora, v Akvilejo pa so prišli kot sužnji; Rimljani so sposobne sužnje pogosto osvobajali, saj so si od njih obetali še več koristi. Osvobodenci akvilejskih družin so v Navportu sicer delovali kot Rimljani, a ker so dobro poznali te kraje, jezik in običaje, so se z domačini lahko bolje sporazumeli, kot bi se tujci. Pri tem pa je zelo pomembno povezovalno vlogo odigrala vsemogočna lokalna boginja Ekvorna; načelniki rimskega Navporta so ji po odloku celotne skupnosti sredi svoje z obzidjem utrjene vasi zgradili svetišče s stebriščem v rimskem slogu. Tipična rimska navada je bila namreč, da so »posvojili« tuje bogove; Ekvorno so častili s primernimi obredi, ona pa je zaščitila njihovo vas in interese.

Ljubljanica je v antiki igrala zelo pomembno vlogo; ob njej je moralo biti več svetih krajev, kot dokazujejo številni predmeti, najdeni v njeni stru-

gi. Nekaj teh predmetov je nedvomno predstavljalo božanstvu namenjene daritve, morda tudi Ekvorni. Ime reke je bilo *Nauportus*, vendar doslej še ni bilo odkrito ime božanstva rimskodobne Ljubljanice. Poznamo pa Savusa, boga reke Save (kamor se nedaleč od Ljubljane izliva Ljubljanica), ki je imel skupaj s svojo družico Adsaluto (*Adsalluta*) ob Savi svetišče; stalo je že na območju noriške Celeje (Celje), visoko nad rečnimi brzicami, med dvema nevarnima rečnima slapovoma, kjer se je raztreščil marsikateri čoln, čolnarji pa utonili v razpenjeni vodi.

V stroki je dolgo veljalo, da je bila Ekvorna povezana s prometom po Ljubljanici, ki je imel v stoletjih pred prihodom Rimljanov na tem prostoru pomembno vlogo. Vendar se zdi, da je bil z reko bolj tesno povezan bog Laburus, čigar ime je ohranjeno na že dolgo zgubljenem oltarju, ki je bil najden v predmestju Ljubljane blizu brzic pri Fužinah. Te nevarne brzice so bile edini del na reki, ki je plovbo resno oviral. Čolnarji so se morali spopasti s hudimi težavami, če so hoteli na poti proti Savi brzice prepluti; občasno so nekateri gotovo utrpeli veliko gmotno škodo ali pa se celo smrtno ponesrečili. Zato so popotniki na tem mestu žrtvovali Laburu v upanju, da jih bo zaščitil, in ni izključeno, da je bil čaščen kot Ekvornin spremljevalec.

BOGOVI, PRAZNOVERJE IN MAGIJA

Kipec predrimskega boga iz
Emone, morda Belena

V antiki so ljudje verjeli, da so božanstva navzoča prav povsod. Številne oltarje in različna posvetila so postavljali ne le grškim in rimskim bogovom in boginjam, ampak tudi lokalnim in predrimskim božanstvom. Predrimski bogovi so znani predvsem iz latinskih napisov, kar pomeni, da so bili tako ali drugače že »romanizirani«. To je pomenilo, da sta rimski način življenja in kultura vplivala na domače običaje in obratno, proces je bil namreč dvosmeren. Že to, da so bila posvetila tem božanstvom vklesana na kamnite oltarje, je pomenilo določeno stopnjo romanizacije, saj je bil to tipičen rimski način čaščenja bogov. V severnojadranskem in vzhodnoalpskem prostoru so bili odkriti sveti kraji, kamor so ob posebnih priložnostih

obredno odlagali votivne predmete, in takšni kraji so bili tudi na območju Emone, predvsem vzdolž Ljubljane.

Svetih krajev je bilo nedvomno veliko in idejo o nekdanjih kultu namenjenih mestih si lahko deloma ustvarimo na osnovi zgodnjekrščanskih cerkva, ki so jih pogosto zgradili tam, kjer so želeli zatreti kak poganski kult. Še veliko stoletij po tem, ko je Cerkev že zmagovito prevladala nad vsem, kar je bilo pogankega, je bila prisiljena izdajati edikte proti poganom, ki so obredno častili sveta drevesa, reke in kamnite idole. Rimljani pa so si, nasprotno, v dolgih stoletjih vedno radi prisvajali tuje bogove, ki jih je lokalno prebivalstvo častilo iz generacije v generacijo, njihovi začetki pa so se zgubljali v mitično preteklost. Rimljani so pogosto »prevedli« in svojemu pojmovnemu svetu prilagodili kakšno prazgodovinsko kultno mesto, kapelico, posvečen ograjen kraj ali svetišče ter ga častili kot svojega.

Faunus iz Emone, bog gozdov in čred, podoben grškemu Panu

Na poti iz Akvileje proti Emone, pri kraju, ki se mu je reklo *Fons Timavi* (Izvir Timave), so nekoč verjetno častili prastaro boginjo, ki so jo imenovali »Mati morja«. Pozneje so na istem območju, ki je bilo verjetno od nekdanj spektakularno, častili rečnega boga Timava in grškega heroja Diomeda, zaščitnika mornarjev. Strabon (grški zgodovinar in geograf iz časa cesarja Avgusta) piše, da so Veneti po starem običaju Diomedu žrtvovali belega konja.

Diomedovo svetišče je stalo blizu dveh pomembnih kulturnih krajev, od katerih je vsako imelo

svoj sveti gaj. Tam so v sožitju živele krotke in divje živali, jeleni in srnjad skupaj z volkovi, nobena ni druge napadala in vsaka žival, ki so jo preganjali lovski psi, je v teh gajih našla varno zatočišče. Strabon omenja, da sta bila gaja posvečena Heri iz grškega Argosa in Artemidi iz Etolije, gospodarici divjih živali in zaščitnici lova. Strabon je lokalni boginji razložil na grški način, ki naj bi bil razumljiv njegovim grškim bralcem; Rimljani so ju imenovali Junona in Diana, njunih venetskih imen pa ne poznamo. Na sveta gaja se neposredno navezuje zgodba o volku, ki ga je iz mrež lovcev rešil neki bogat mož; pripravljen je bil namreč zanj jamčiti in poplačati vso škodo, ki bi jo volk utegnil povzročiti na svobodi. V znamenje hvaležnosti je volk (ki lahko velja za prototip Gospodarja volkov, mitičnega bitja, ki je volkovom določalo hrano, pa tudi varovalo ljudi in živali pred volkovi) iz divjine prignal čredo divjih konj, ki še niso imeli žiga lastnika, in jo pripeljal

V ljubljansko stolnico vzdano posvetilo Herkulu

v hlev svojega dobrotnika. Izkazalo se je, da so ti konji odlična rasa in zmagovalci na konjskih dirkah.

Diano so častili tudi v Emoni (dva oltarja z enakim besedilom ji je dal postaviti svečenik cesarjevega kulta), kar med drugim pomeni, da so imeli meščani pristne stike z naravo, z bližnjimi gozdovi in divjino, ki se je razprostirala nedaleč od mesta. V mestu so častili še veliko drugih bogov, toda vsi niso bili enako vplivni; največ oltarjev so postavili vrhovnemu bogu Jupitru, naslednje najbolj čaščeno božanstvo pa je bila lokalna boginja Ekor-na, zavetnica Ljubljanskega barja. Eden najbolj zgodnjih kultov v Emoni je bil kult Herkula. Čeprav je imelo čaščenje Herkula veliko različnih vidikov (v časteh je bil med vojaki, popotniki, trgovci in kamnoseki), pa je bil njegov kult povezan tudi z živinorejo, s čredami goveda in vzrejo ovc, koz in prašičev, s selitveno pašo in trgovanjem z živino. Boga zdravilstva Esku-

Posvetilo bogu zdravilstva Eskulapu

lapa je v Emoni častil zdravnik, ki je nosil zanimivo ime Lucij Peticij Tehnik (*L. Peticius Technicus*). Iz srednje Italije je znan kirurg z istim družinskim imenom *Peticus*, kar kaže, da se je znanje medicine neredko v isti družini prenašalo iz roda v rod.

Diomed, ki ga sicer v Emoni niso častili, je bil priljubljen zato, ker je varoval mornarje, a tudi promet po rekah je zahteval zaščito, rečna božanstva pa so bila v Emoni znana. Poleg vodnih božanstev Neptuna (ki ni bil le bog morja, temveč tudi rek) in Nimf so v emonski regiji častili še lokalnega

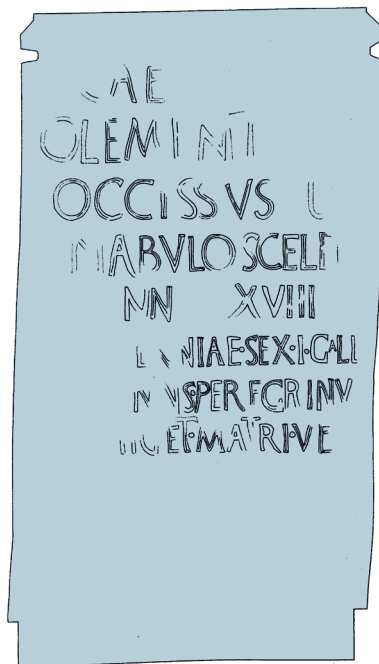
Savusu posvečen oltar iz Verneka
pri Litiji

rečnega boga Savusa. Njemu posvečen oltar je bil najden ob Savi blizu Verneka, nedaleč od Ljubljane. Nanj so se po pomoč zatekali čolnarji, ki so se srečevali s hudimi težavami, kadar so morali s plovili premagovati nevarne brzice, nekateri pa so se na Savusa obračali s prošnjo, da bi škodil njihovim sovražnikom. Iz Siscije izvira zarotitvena ploščica z napisom, v katerem skupina ljudi – verjetno gre za trgovce – Savusa prosi, naj utopi njihove nasprotnike, da ne bi mogli na sodišču pričati proti njim. Kaj se je tem ljudem v resnici zgodilo, ne bomo izvedeli, vsekakor pa je marsikateri popotnik v reki utonil tudi brez pomoči magije.

UMOR V OKOLICI EMONE IN DRUGI ZLOČINI

Risba nagrobnega
napisa zločinsko
umorjenega Petinija

Kot vsepovsod so bili zločini tudi v emonski regiji različne narave. Pred več kot sto leti je bil pri Škofljici nedaleč od Ljubljane, torej jugovzhodno od Emone, odkrit rimski nagrobnik, zelo verjetno prav tam, kjer ga je družina nekoč postavila. Površina spomenika je na žalost močno poškodovana, zato niti imena umrlega mladeniča ni mogoče z gotovostjo prebrati, ni pa nobenega dvoma, da je bil umorjen. Bil je star 18 let in verjetno se je imenoval Petinij Klementinijan (*Paetinius Clementinianus*); kot pravi napis, je bil ubit v hlevu. Nagrobnik mu je dal postaviti njegov brat Petinij (?) Peregrin, na

njem pa je omenjena tudi njuna mati Cezernija (?) Gala (*Caesernia* (?) *Galla*). Mati je očitno umrla že nekaj prej, oče pa na nagrobniku ni omenjen. Beseda »hlev« v tej zvezi verjetno pomeni gostilno s hlevom, kjer so popotniki, ki so pripotovali s konji, lahko prenočili, poskrbljeno pa je bilo tudi za konje.

Omemba gostišča s hlevom verjetno pomeni, da je bila približno 12 km iz Emone manjša postaja; naselbina je stala ob cesti, ki je vodila vzhodno proti Neviodunu v provinci Panoniji. Dejansko je bila to primerna oddaljenost od Emone, kjer bi že lahko pričakovali obcestno naselbino z gostiščem, saj je bil promet v bližini večjih mest vedno živahen. Latinsko se je takšna naselbina imenovala *mutatio*, bila je opremljena z gostilno in velikim hlevom ter kakšno trgovinico, kjer so si popotniki, namenjeni v Neviodunum in naprej proti obdonavskim mestom ali na vzhod, lahko odpočili in zamenjali konje, če so to želeli. Enako je veljalo za tiste, ki so potovali v nasprotno

Mogočno obzidje naselbine Pri Mrzli reki oziroma Castra (Ajdovščina)

Poskus rekonstrukcije poznoantične trdnjave Ad Pirum (Hrušica)

smer, torej proti Italiji; če vozniki niso zamenjali priprege, so konji vsekakor dobili krmo in zaslužen počitek.

Zakaj so Klementinijana umorili, bo ostala skrivnost. Gotovo ni šlo za nesrečo, kajti v napisu je posebej poudarjeno, da je bil zločinsko ubit. Umor se je lahko zgodil v gostišču v naselbini, kjer je mladenič živel, možno pa je tudi, da bi ga ubili kje na potovanju, torej v neki oddaljeni gostilni. Vsekakor se zdi verjetneje, da se je to zgodilo v domačem kraju, saj mu je nagrobnik postavila družina, na njem pa je omenjena tudi mati. Smrt ga je doletela morda zato, ker so ga hoteli izropati, morda je šlo za takšno ali drugačno maščevanje ali pa je bil vpleten v kakšno nezakonito početje.

Klementinijanov nagrobni napis spominja na nagrobni spomenik, najden v Ajdovščini, nekdanji rimski naselbini *Fluvio Frigido* (Pri Mrzli reki). Naselbino, ki je bila pomembna postaja na poti iz Akvileje v Emono, so v poznorimskem obdobju obdali z obzidjem, zato se je je prijelo ime *Castra* (Trdnjava). Na nagrobniku je omenjen Antonij Valentin (*Antonius Valen-*

Nagrobnik za Rustika, ki ga je ubil sovražnik

tinus), stotnik trinajste legije Gemine, ki so ga ubili razbojniki v Julijskih Alpah (te so v antiki obsegale tudi Nanos in hribe na območju Hrušice), v kraju, ki se je imenoval *Scelerata*. Ime bi lahko prevedli kot »prekleti kraj«; če kraj nosi takšno ime, pomeni, da so se na tistem območju pogosto dogajali zločini. Valentinu je dal nagrobni spomenik postaviti sin z enakim imenom.

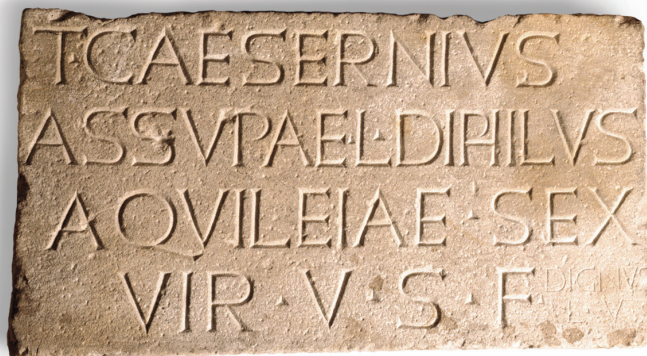
Ko se je popotnik napotil iz kraja Pri Mrzli reki proti Emoni, se je kmalu začel vzpenjati, najvišjo točko na poti pa je dosegel pri postaji *Ad Pirum* (Hrušica), znamenitem prelazu v Julijskih Alpah. Ponoči 5. septembra leta 394 po Kr. naj bi cesar Teodozij, kot pravi legenda, v kapelici na Hrušici molil, naslednji dan pa je v bitki pri Mrzli reki premagal uzurpatorja Evge-

nija, kar je pomembno pripomoglo k zatonu poganstva v rimskem imperiju. Veličasten prelaz je gotovo vedno zbujal strahospoštovanje pri vseh, ki so čezenj potovali; grški zgodovinar Herodijan (3. stoletje po Kr.) piše, da so v njegovem času rimski vojaki prav tu občudovali v skale vsekano cesto, ki so jo napravili »stari Italiki«. Prelaz obdajajo skale, hribi in nepregledni gozdovi, v katerih prebivajo volkovi in medvedi; tu se z lahkoto izgubiš. Vojaško cesto, ki je pomenila glavno (in najkrajšo) komunikacijo med Akvilejo in Emono, je dal zgraditi cesar Avgust. Potovanje po njej pa je bilo lahko nevarno; v njeni bližnji okolici je bilo veliko skrivališč za tatove in razbojnike, ki so zlahka napadli manjšo karavano ali samotnega popotnika, kar se je nedvomno pogosto dogajalo.

V bližnji provinci Dalmaciji in v malo bolj oddaljeni Meziji (zdaj Srbija in Kosovo) je bilo roparjev toliko, da jih je dal cesar Mark Avrelij prisilno rekrutirati v rimsko vojsko. To se je zgodilo v času markomanskih vojn (167–180 po Kr.), ko so imperij napadala germanska in sarmatska ljudstva in ga resno ogrožala. Sovražniki so celo vdrli čez meje, čez Donavo, in puštošili ne le po provincah Noriku in Panoniji, ampak so vpadli celo v Italijo. Markomani in Kvadi so prišli vse do Verone, oblegali so Akvilejo in razrušili *Opitergium* (Oderzo).

Med enim takšnih napadov so sovražniki verjetno ubili nesrečnega Ižanca, na čigar nagrobniku piše: »Vibijev sin Maksim je dal postaviti nagrobnik za svojega brata Rustika, ki ga je sovražnik ubil, ko je bil star 40 let.« Maksimovo znanje latinščine je bilo slabo, na kar kažejo kar tri napake v napisu. Namesto »*quem hostis occidit*« (ki ga je ubil sovražnik) je kamnosek vklesal »*quem osten hoccidit*«. Domačini so verjetno še vedno govorili svoj jezik, znali pa so dovolj latinščine, da so jo uporabili na nagrobnikih in sovaščanom ter tudi drugim posredovali svojo žalost zaradi zločina, ki se je zgodil v njihovi soseski.

BOGATE EMONSKÉ DRUŽINE

Nagrobna plošča za Tita Cezernija Difila

V vsakem rimskem mestu so nekatere družine igrale pomembnejšo vlogo kot druge, ne smemo pa pozabiti, da jih zaradi skopih podatkov poznamo zelo malo; o življenju večine prebivalcev rimskega mesta ne vemo skoraj nič. Rimski napisi so sicer neposreden in živ glas iz antike, ki je prav zato neprecenljiv, žal pa se je do danes verjetno ohranilo manj kot 0,1 odstotka rimskih spomenikov z napisi, ki so nekoč krasili Emono in druga rimska mesta. To je izjemno majhen delež, ki nam nikakor ne more posredovati verodostojne slike o tedanjih ljudeh in dogajanju.

Ena najbogatejših družin v Emoni so bili nedvomno Cezerniji (*Caesernii*), ki so se v novoustanovljeno mesto priselili iz Akvileje. Prvi znani član družine je bil Tit Cezernij Difil (*T. Caesernius Diphilus*), ki se je v Emoni verjetno naselil kmalu po ilirski vojni (35–33 pr. Kr.), ko je emonska regija prišla trdno pod oblast rimske države. Bil je osvobodjenec nekega Tita

Rekonstrukcija freske iz hiše bogatega Emonca

Cezernija Asupe (*T. Caesernius Assupa*). Moško ime *Assupa*, ki je ohranjeno le na Difilovem nagrobniku, razkriva tesne stike med Akvilejci in nerimskimi domačini iz zaledja Akvileje, ni pa jasno, kako si moramo te povezave predstavljati. Difil je imel grško ime, kar je bilo značilno za nekdanje sužnje, znano pa je, da so gospodarji sposobne in zanesljive sužnje pogosto osvobodili. V Akvileji je bil Difil eden od šestih članov nekega kolegija, katerega delokrog sicer ni znan, zelo verjetno pa so njegovi člani opravljali določene svečeniške in administrativne naloge.

Glede na njegov ugleden položaj v Akvileji lahko sklepamo, da v Emono ni prišel naključno, temveč službeno, z določenimi obveznostmi. V vsakem primeru pa je jasno, da je v Emoni želel ostati za stalno, saj si je dal naročiti nagrobni spomenik še za življenja; njegov nagrobnik iz nabrežinskega apnenca izvira torej iz zaledja Akvileje. Ta apnenec še danes lomijo v kamnolomih nedaleč od Trsta, v Nabrežini (*Aurisina*) oziroma

Pozlačen bronast kip emonskega meščana, ki je krasil bogat rimski grob

Uvožena čaša iz mozaičnega stekla

njeni neposredni okolici; izdelan je bil v eni tamkajšnjih delavnic, saj v drugi polovici 1. stoletja pr. Kr. kamnolomi na območju Emone še niso delovali.

Cezerniji so bili večinoma bogati trgovci, ki so se ukvarjali deloma tudi z metalurgijo in različnimi drugimi, za mesto nujnimi obrtni. Bogastvo jim je omogočalo viden družbeni položaj, kar se kaže tudi v tem, da je več osvobodencev te družine opravljalo vlogo svečnikov, ki so v mestu skrbeli za cesarski kult. Kult rimskih cesarjev je bil pomemben izraz rimske identitete in eden najpomembnejših kultov v vsakem rimskem mestu. Ena

veja bogatih Cezernijev je imela posestva nedaleč od Emone, v današnjih Spodnjih Gameljnah. Cezernij Primitiv (*Caesernius Primitivus*) je bil eden od funkcionarjev v emonskem združenju obrtnikov in po njegovi in ženini smrti sta članom združenja v svojih oporokah zapustila 200 denarijev (*denarii*), da bi od obresti tega zneska vsako leto na praznik boginje Karne 1. junija na njun grob prinesli vrtnice, kot je že omenjeno v zgodbi o tej boginji.

Barbiji (*Barbii*) so prav tako prišli v Emono iz Akvileje, kjer so bili med prvimi kolonisti že v 2. stoletju pr. Kr. V lasti so imeli opekarne in se ukvarjali s trgovino z gradbenim materialom. Nekateri člani družine so se odselili v bližnjo provinco Norik, kjer jih zasledimo med prvimi naseljenci v rimskem emporiju na Štalenski gori (Magdalensberg, stari *Virunum* nad Celovško kotlino), kamor jih je zelo verjetno pripeljalo trgovanje z noriškim

Nagrobnik za Kantija Prokula, vzdian v križevniško cerkev v Ljubljani

govemu političnemu nasprotniku Mariju mlajšemu in njegovi vojski. Mesto se je Suli upiralo in se vdalo šele po dolgem obleganju. Nekaj preživelih Dindijev se je verjetno zateklo v Akvilejo, kjer je veja te družine morda živela že prej, od tam pa so se priselili v Emono. Kot vse kaže, je njihovo ekonomsko bazo predstavljala metalurgija in z njo povezane obrti. Z napisov je razvidno, da so se v Emoni uradno udeleževali pri kultu Larov, zaščitnikov domačih ognjišč in mestnih četrti.

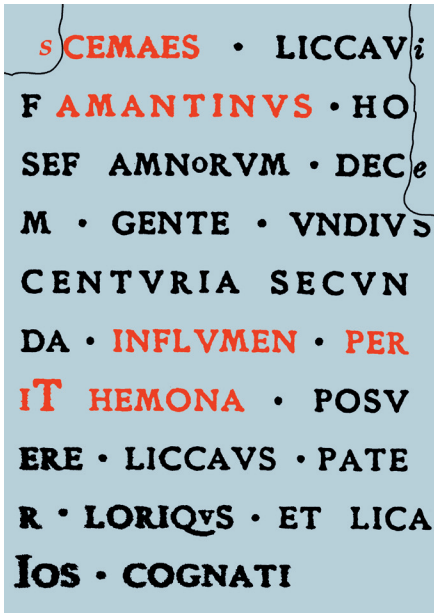
Tudi Kantiji (*Cantii*) so bili premožni; verjetno so bili podjetni trgovci, obrtniki in morda živinorejci. Nekateri njihovi člani so se iz Akvileje in akvilejske regije preselili v Emono, kjer so se odpirali novi trgi, Emona pa jim je ponujala izhodišče za trgovanje z bližnjimi noriškimi in panonskimi mesti. Lucij Kantij Prokul (*L. Cantius Proculus*) je na primer živel v Emoni,

železom. To železo je bilo trdno kot jeklo in je slovelo po vsem rimskem imperiju; zanj je vedel celo Galen iz Pergamona, najbolj znameniti antični zdravnik, ki ga je priporočal za izdelavo posebnega medicinskega pripomočka. Barbiji so bili v Emoni člani mestnega vladajočega sloja, saj je bil Mark Titij Tiberij Barbij Titijan (*M. Titius Tiberius Barbius Titianus*) eden redkih mestnih svetnikov, čigar ime se je ohranilo do današnjih dni.

Dindiji (*Dindii*) so izvirali iz mesta Preneste (*Praeneste*, zdaj Palestrina) v Italiji, kjer je leta 82 pr. Kr. diktator Sula ukazal pobiti vse prebivalce, ker so dali zatočišče njegovemu političnemu nasprotniku Mariju mlajšemu in njegovi vojski.

bil pa je še vedno vpisan v volilno okrožje Akvilejcev (*Velina*). Morda so se ukvarjali s kovinarstvom, a predmeta, ki sta upodobljena na njihovem nagrobniku, dvoročajni vrč (*kantharos*) in pastirska palica (ni izključeno niti, da gre za glasbilo), se po vsej verjetnosti ne nanašata na dejavnosti, s katerimi so se ukvarjali za življenja. Bolj verjetno namigujeta na njihove predstave o onostranstvu in ponazarjata predmete, povezane z Dionizovim kultom in z obredi, pri katerih so udeleženci pili vino in se gostili na banquetih.

SMRT V LJUBLJANICI

Napis na kenotafu za
amantinskega dečka
Scemesa

Dolgo je veljalo, da je imela Ljubljana v antiki dve imeni ali celo tri. Prvo in pravilno je Navport, tako se je reka imenovala po naselju keltskih Tavriskov, predrimskih prebivalcev na tem prostoru. V tej naselbini je pozneje, morda že za časa Cezarja ali pa kmalu po njegovi smrti zrasla rimska vas v okviru Akvileje, ki je postala pomembna rimska tržna postaja na poti proti Emoni. Drugo ime za reko naj bi bilo Emona, po mestu Emoni, tretje ime, Korkoras, pa so Ljubljanci pomotoma pripisali zaradi napačne razlage podatka pri Strabonu, grškem zgodovinarju in geografu iz časa Avgusta (27 pr. Kr.-14 po Kr.), ki je omenil, da Korkoras teče blizu Navporta, v mislih pa je imel v predrimskih časih pomembno Krko. Reko *Nauportus* in

Jazona omenja enciklopedist Plinij starejši (1. stol. po Kr.), kar je opisano v zgodbi o argonavtih.

Rečno ime Emona naj bi bilo vklesano na zdaj izgubljenem kenotafu za desetletnega amantinskega dečka, najdenem v vasi Putinci v Srbiji, nekdanji rimski provinci Meziji, kjer je na območju Srema nekoč živelo ljudstvo Amantinov. Kenotaf so postavili nekomu, ki je bil pokopan drugje oziroma niso nikdar našli njegovega trupla. Nesrečni Scemes (*Scemaes*), ki se je ob morebitnem netočnem prepisu napisa verjetno imenoval Scenas, je kot talec utonil v Ljubljani, nedvomno v času osvajanja Balkana, ki ga je pod cesarjem Avgustom v zadnjem desetletju pr. Kr. vodil njegov pastorek Tiberij. Vojaška taktika poveljnikov rimske armade je v tistem času zahtevala, da so otroke voditeljev ljudstev in uglednih lokalnih družin jemali za talce. Rimljani so morali poskrbeti za primerna bivališča velikega števila teh otrok v mestih, ki so bila varno pod rimsko oblastjo, po možnosti v Italiji in ne predaleč od vojnega prizorišča.

Amantini so prebivali na skrajnem vzhodnem koncu Panonije.

Politiko jemanja talcev je zelo dobro osvetlil grški zgodovinar Apijan iz Aleksandrije (iz 2. stol. po Kr.), ko je opisal приход Oktavijana, bodočega cesarja Avgusta, v panonsko Segesto (imenovala se je tudi Siscija, današnji Sisak) v času ilirske vojne (35–33 pr. Kr.). Oktavijan je v mestu želel namestiti večji oddelek vojske, ker ga je nameraval uporabiti kot bazo v vojni proti nevarnim Dačanom in Bastarnom. Od Segestanov je zahteval in dobil sto talcev, hotel pa je zaseči tudi večje količine hrane, ki naj bi mu jo priskrbeli v najkrajšem času. Apijan je dodal, »[...] da so poglavarji privolili v njegove zahteve, navadne ljudi pa je popadel bes, čeprav sicer ne zaradi talcev, saj ti niso bili njihovi otroci, ampak otroci prvakov.«

Malo pred tem je Oktavijan napadel *Metulum*, glavno mesto Japodov blizu Ogulina na Hrvaškem, in zahteval, naj mu prebivalci izročijo petdeset talcev. Ti so se nato premislili in se odločili za boj na življenje in smrt. Kljub brezupnemu položaju so organizirali odpor, vendar so navsezadnje vsi končali v plamenih, vključno z ženskami in otroki. Oktavijanovi zadnji

Rekonstrukcija ladje, ki je plula po Ljubljani

sovražniki v tej vojni, Delmati, pa so morali po porazu izročiti več sto otrok za talce, skupaj z vojaškimi prapori, ki so jih pred leti (48 pr. Kr.) v neki drugi vojni v Dalmaciji zaplenili Cezarjevemu poveljniku Gabiniju; v ozki dolini so ga zvalili v zasedo in pobili več oddelkov njegove vojske.

Napis na kenotafu amantinskega dečka je na žalost ohranjen le v rokopisnem prepisu. Na njem naj bi med drugim pisalo: »Umril je v reki Emoni« (*in flumen perit Emona*). Vendar pa je bil napis po vsej verjetnosti v podrobnostih netočno prepisan in se je ime Emona bržkone nanašalo na mesto in ne na reko. Besedilo se je verjetno glasilo: »Umril je v reki v Emoni.« To razlago dodatno potrjuje dejstvo, da so bila vsa ohranjena imena rek v tej regiji moškega spola, na primer tri glavne tukajšnje reke *Aesontius* (Soča), *Savus* (Sava) in *Dravus* (Drava). Ni izključeno, da je bilo v času Tiberijeve balkanske vojne pod cesarjem Avgustom v Emoni dvesto ali več talcev, če se »druga centurija« (enota stotih), ki je omenjena v napisu, nanaša na njihovo število, kar je več kot verjetno.

Talec Scemes, ki so ga pripeljali v Emono med eno od panonskih vojn, je nedvomno pripadal zelo ugledni družini svojega ljudstva, sicer si je težko predstavljati, da bi njegov oče *Liccavus* in dva njegovih najožjih sorodnikov, *Loriqu(u)s* in *Licaios*, v njegov spomin lahko postavili drag kenotaf. Kaj se je v resnici zgodilo z ubogim otrokom, je prepuščeno ugibanju. Morda je padel z ladje v reko, ko so se talci izkrcavali, pa tega ni nihče pravočasno opazil, morda pa se je utopil, ko je poskušal zbežati.

ARGONAVTI V EMONI

Argonavti gradijo Emono

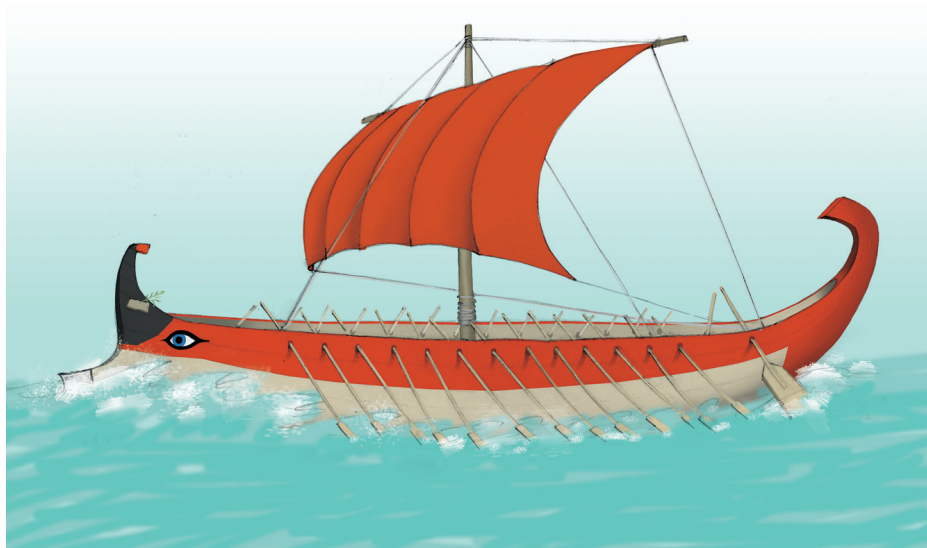
Največji slovenski pesnik France Prešeren (1800–1849) je slavil Emono z verzi, ki jih dandanes le malokdo še prav razume. V eni svojih pesmi je namreč zapisal (*Elegija rojakom*, 7. kitica):

*V sedem gričih je prebival
volk, in jastreb tankovíd,
ko je že Navpórt umival
več sto lét Emone zid.*

»Sedem gričev« je metafora za Rim, volk pa simbolizira divjino in ne predstavlja znamenite rimske volkulje (kar bi kdo utegnil pomisliti), ki je nahranila in rešila dvojčka Romula in Rema, ustanovitelja Rima. Navport se je imenovala reka Ljubljanica, ki je tekla skozi Emono, z verzi pa je pesnik hotel povedati, da je bila Emona več sto let starejša od Rima, saj je znano, da je bilo večno mesto po legendarnem antičnem izročilu ustanovljeno (še) leta 753 pr. Kr.

Prešeren je črpal iz splošnega zgodovinskega znanja o antiki v njegovi dobi; temeljilo je na zgodovinskih delih humanistov, ki so v 17. stoletju živeli in delovali v Ljubljani. Ti učenjaki so s ponosom pisali o najstarejši legendarni zgodovini Emone in njen nastanek povezovali z argonavti. Argonavti so dobili ime po čudežni ladji Argo, ki jo je zgradil Argos, eden od udeležencev Jazonove znamenite odprave v Kolhido. Da bi se znebil svojega nečaka Jazona, ki je bil zakoniti dedič prestola, ga je Pelias, kralj Jolka

Mitična ladja Argo

IASON ESONIS
FILIVS CVM ARGONAV:
LABACVM CONDIDIT
ANNO ANTE SERV: NOS: ADVEN:
cb. cc. xx. ii.

Izmišljen Jazonov napis

(*Iolcos*) v Tesaliji, poslal v Kolhido na Črnem morju, da bi mu od tam prinesel zlato runo, kožo zlatega ovna, ki jo je varoval zmaj. Jazon je ob pomoči čaravnice Medeje zmaja ubil in se nato vračal skupaj z njo in svojo posadko po Donavi do Grčije.

Kot piše Plinij starejši, so bili argonavti v Navportu prisiljeni ustanoviti naselbino, saj se je na tem mestu pot po rekah končala. Od Navporta nobena reka ne teče naprej proti Jadranu, kamor so bili argonavti namenjeni, zato so se morali pri izvirih Ljubljanice ustaviti in ladjo na ramah prenesti čez hribe in doline.

Ko je pozneje, v zgodnjem 2. stoletju po Kr., Navport izgubil vlogo pomembnega emporija, so začeli z argonavti povezovati Emono. Jazon kot legendarni ustanovitelj Emone je prvič omenjen pri grškem pesniku iz 3. stoletja po Kr., Pejzandru iz Larande (Karaman v osrednji Anatoliji), ni pa znano, kdo si je prvi zamislil, da Jazon ni ustanovil Navporta, ampak Emono. Grški zgodovinar Zosim je zapisal, da je kralj Zahodnih Gotov, Alarik, postavil svoj tabor v Emoni, ki so jo ustanovili argonavti, da bi zaznamovali kraj, od koder so bili prisiljeni ladjo Argo na posebnih na-pravah prepeljati do morja.

Zgodovinar Janez Ludvik Schönleben (1618–1681) je postavil Jazonovo ustanovitev Emone v leto 1222 pr. Kr., kar naj bi bilo 2831 let po stvarjenju sveta; svet naj bi bil po tedanjem mnenju ustvarjen v letu 4052 pr. Kr.

Schönleben je po zgledu rimskih zgodovinarjev, ki so šteli leta od ustanovitve Rima (*ab urbe condita*), uvedel še štetje od ustanovitve Emone (*Aemonae conditae*). To štetje let je prevzel tudi njegov nečak Janez Gregor Dolničar (ali Thalnitscher, 1655–1719), doktor prava in eden najuglednejših ustanoviteljev Akademije delavnih v Ljubljani (*Academia operosorum Labacensium*, ustanovljena leta 1693). Bil je tudi član Akademije »zaledenelih« (*dei Gelati*) iz Bologne ter rimske »Arkadije« (*Arcadia*) in avtor *Časovne preglednice zgodovinskih dogodkov* (*Epitome chronologica*).

Dolničar je, podobno kot njegov stric Schönleben, prepoznal velik pomen rimskih napisov za zgodovino Kranjske; bil je ponosen na rimsko preteklost svojega rodnega mesta Ljubljane. Zbiral je rimske napise in jih objavljaj, večina je ohranjenih v njegovih rokopisih, nekaj pa jih je v preveliki vnemi, da bi slavil Emono, tudi ponaredil. Ponaredke je včasih težko odkriti, ker so nekateri le napačno dopolnjeni pravi napisi. Nasprotno pa je napis, ki se nanaša na Jazona in se glasi »*Iason Esonis / filius cum argonau / Labacum condidit*« (»Jazon, sin Ezona, je z argonavti ustanovil Ljubljano«), brez dvoma izmišljen. Zakaj? Jazon in argonavti niso nikoli omenjeni v rimskih napisih in Ljubljana se je v antiki imenovala Emona in ne Labacum.

Argonavti naj bi pripadali generaciji pred trojansko vojno in padcem Troje, ki ga je Herodot časovno umestil ok. 1250 pr. Kr. (kar znaša 800 let pred njegovim časom). Sv. Hieronim pa je v svoji *Kroniki* padec Troje postavil v leto 1182 pr. Kr. Ni povsem jasno, kako je Schönleben lahko določil natančno leto ustanovitve Emone, očitno pa se je kot na verodostojen vir oprl na Hieronimovo *Kroniko*. Najvidnejši zgodovinar iz dobe razsvetljenstva v 18. stoletju, Anton Linhart, je tudi na kratko omenil argonavte in Emono in epizodo umestil v čas ok. 1260 pr. Kr.; njegova časovna umestitev je očitno temeljila na Herodotu. Odločno je zapisal: »Tisti, ki hočejo potovanje argonavtov črtati s časovnega seznama resničnih zgodovinskih dogodkov, lahko kar v celoti črtajo antično zgodovino.« To seveda ne drži, nasprotno, strogo je treba ločevati med zgodovino in mitom.

Zahvala

Zgodbe so nastale v okviru projekta EAGLE (Europeana Network of Ancient Greek and Latin Epigraphy / Grški in latinski napisi v omrežju Europeana) in programa »Arheološke raziskave« Inštituta za arheologijo ZRC SAZU. Zahvaljujem se vsem, ki so mi pomagali pri pripravi te knjižice, posebej kolegom z Inštituta za arheologijo: Mateji Belak, Jani Horvat, Tamari Korošec, Primožu Pavlinu in Dragu Valohu. Za komentarje, nasvete in predloge sprememb, ki so pomembno pripomogli k razumljivosti besedila, sem hvaležna Gaji Kos in Penelopi Kerr. Za koristne nasvete v zvezi z objavo knjižice se zahvaljujem Jerneji Batič.

Veliko arheološkega in slikovnega gradiva hranita Narodni muzej Slovenije in Muzej in galerije mesta Ljubljane: za posredovanje slik bi se rada lepo zahvalila Poloni Bitenc in Bernardi Županek.

Seznam slik

- Str. 5: Zemljevid: računalniška grafika Mateja Belak.
- Str. 6–7: Časovnica: računalniška grafika Tamara Korošec.
- Str. 8: Trirazsežni model: Muzej in galerije mesta Ljubljane, animacija CtrlArt.
- Str. 9: Veduta rimskega zidu: foto Matevž Paternoster.
- Str. 11: Veduta Ižanskega kota: foto Andrej Pleterski.
- Str. 12: Frontonov nagrobnik: foto Tomaž Lauko.
- Str. 13: Sekonov nagrobnik: foto Tomaž Lauko.
- Str. 15: Doprsni kip Izokrata: http://en.wikipedia.org/wiki/Isocrates#mediaviewer/File:Isocrates_pushkin.jpg.
- Str. 17: Zemljevid: računalniška grafika Mateja Belak.
- Str. 18: Nagrobnik: Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije, foto Tomaž Lauko.
- Str. 19: Nočne pošasti: risba Tamara Korošec.
- Str. 21: Glog: foto Jože Bavcon.
- Str. 23: Slonokoščeni lutki: Narodni muzej Slovenije, foto Tomaž Lauko.
- Str. 24: Nagrobnik: Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije, foto Tomaž Lauko.
- Str. 25: Tyfernov preris: Avstrijska narodna knjižnica (Codex Vindobonensis Palatinus 3528, 59r).
- Str. 25: Vodnikov preris: Narodni muzej Slovenije.
- Str. 27: Prizor iz Ezopove basni: risba Tamara Korošec.
- Str. 28: Frontov nagrobnik: fototeka Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.
- Str. 29: Nagrobna leva v cerkvi sv. Martina: foto Tomaž Lauko.
- Str. 30: Delfin: arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.
- Str. 31: Nagrobna leva z Ižanskega: Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije, foto Tomaž Lauko.
- Str. 33: Grob strele: Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije, foto Tomaž Lauko.
- Str. 34: Nagrobnik: fototeka Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.
- Str. 35: Jupiter, ki odvrtača zlo: Universalmuseum Joanneum.
- Str. 37: Posvetilo Ekorni: Savaria Museum.
- Str. 38: Kapelica: Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije, foto Tomaž Lauko.
- Str. 38: Oltarček: Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije, foto Tomaž Lauko.

- Str. 39: Rekonstrukcija Navporta: Narodni muzej Slovenije, zasnova Jana Horvat, risba Igor Rehar.
- Str. 40: Brzice Ljubljance: Franz Seraph pl. Kurz zum Thurn Goldenstein, sredina 19. stoletja (Narodni muzej Slovenije, foto Tomaž Lauko).
- Str. 43: Kipec: Muzej in galerije mesta Ljubljane, foto Matevž Paternoster.
- Str. 44: *Faunus* iz Emone: Narodni muzej Slovenije, foto Tomaž Lauko.
- Str. 45: Posvetilo Herkulu: foto Tomaž Lauko.
- Str. 46: Eskulap: Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije, foto Tomaž Lauko.
- Str. 47: Savus: Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije, foto Tomaž Lauko.
- Str. 49: Risba napisa: Tamara Korošec.
- Str. 50: Obzidje Ajdovščine: foto Jasna Furlan.
- Str. 51: Poskus rekonstrukcije: P. Kos, *Ad Pirum (Hrušica) in claustra Alpium Iuliarum*, Ljubljana 2014, 116, sl. 308.
- Str. 52: Nagrobnik za Rustika: Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije, foto Tomaž Lauko.
- Str. 55: Nagrobna plošča: Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije, foto Tomaž Lauko.
- Str. 56: Rekonstrukcija freske: L. Plesničar-Gec, *Antične freske v Sloveniji I / The Roman frescoes of Slovenia I*, 1 (Katalogi in monografije 31/1), Ljubljana 1997, 231.
- Str. 57: Emonski meščan: Narodni muzej Slovenije, foto Tomaž Lauko.
- Str. 58: Uvožena čaša: Muzej in galerije mesta Ljubljane, foto Igor Lapajne.
- Str. 59: Nagrobnik za Kantija Prokula: fototeka Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.
- Str. 61: Kenotaf: T. Mommsen, *Corpus inscriptionum Latinarum* III, št. 3224.
- Str. 62: Amantini: računalniška grafika Mateja Belak.
- Str. 63: Rekonstrukcija ladje: Narodni muzej Slovenije, zasnova Janka Istenič, risba Igor Rehar.
- Str. 65: Argonavti: J. W. Valvasor, *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, Laybach, Nürnberg 1689, vol. 13, 9, sl. 87.
- Str. 66: Mitična ladja: risba Tamara Korošec.
- Str. 67: Izmišljen Jazonov napis: Dolničarjeve *Antiquitates urbis Labacensis*, str. 2 (Semeniška knjižnica v Ljubljani).

MARJETA ŠAŠEL KOS

IZGINJAJOČI NAGROBNIK IN DRUGE ZGODBE IZ EMONE

Jezikovni pregled
ŠPELA KRIŽ

Računalniška grafika
MATEJA BELAK, DRAGO VALOH

Prelom in naslovnica
TAMARA KOROŠEC

Izdala in založila
INŠTITUT ZA ARHEOLOGIJO ZRC SAZU, ZALOŽBA ZRC

Zanju
OTO LUTHAR, JANA HORVAT

Glavni urednik založbe ZRC
ALEŠ POGAČNIK

Tisk
COLLEGIUM GRAPHICUM D. O. O.

Naklada
400 IZVODOV

Ljubljana, 2015

© 2015, Marjeta Šašel Kos, ZRC SAZU

Izid knjige je podprla Mestna občina Ljubljana.

Knjižica »Izginjajoči nagrobnik« v desetih kratkih zgodbah oriše zanimive in nenavadne usode nekaterih posameznikov, ki so resnično živeli v Emoni ali na njenem podeželju, v enajsti pa pojasni, zakaj so v antiki in še dolgo pozneje menili, da so Emono zgradili Jazon in njegovi argonavti.

12 €

ISBN 978-961-254-763-9

